ئەدەب خەیاڵە.. بەختیار محەمەد

ئەدەب خەیاڵە، هیچ شتێکی دیکە نییە. ئەمەش بنەمای بەهای ئیستاتیکای ئەدەبە. هەربۆیەش ئەدەب بەبێ خەیاڵ نابێ، چونکە خەسڵەتێکی سەرەکی ئەدەب ئیستاتیکایە، سەرچاوەی ئیستاتیکاش خەیاڵە.

هەڵبەت داهێنانیش بەبێ خەیاڵ نابێ: خەیاڵی فانتازیی بێ سنوور. کاری ئەدەب ئەوەیە، کە واقیع لەناو قوڵی خەیاڵدا دەشێلێ؛ بەمەش – لەسەر کاغەزدا – واقیعێکی نوێی جوداواز چێ دەکا و دەئافرێنێ؛ هەربۆیە لە ئەدەبدا هەرچەند خەیاڵ چەمووش و بێ سنوور و بەرزەفڕ بێ، هێندەش خۆی لە تخووبی داهێنان (دەگمەن و ناوازەدا) نزیك دەکاتەوە.

هەموو شاکارە ئەدەبییەکان ئەم خەیاڵە بێ سنوورە بەرزەفڕەیان لەپشتە. ڕاستییەکەی شاعیری (ئەدیبی) داهێنەر، شاعیرێکی (ئەدیبێکی) خەیاڵییە و گەلێك جار وێنە و قسەی بێ سەر و بەر دەکا (میتافۆر و هێما و هەموو شێوەکانی خوازە و لێکچوواندن، داهێنانی وێنەئاسای ناو زمانی ئاخاوتنن؛ ئەگەر ئەم ڕەگەزانە نەبن زمان گەشە ناکا و دەوڵەمەند نابێ. لە زمانی شیعردا، کە دیوار و درەخت قسە دەکەن و ئاسمان بە چاوی یار دەچێ، ئەمە ئەو خەیاڵە وێنە ئاسایەیە، کە لە زمانی داهێنانی ئەدەبدا بەدەردەکەوێ و بەرجەستە دەبێ. ئەم وێنەیە کرۆکی بەهای ئیستاتیکای ئەدەبە. ئەدەب بەوە لە ژانرەکانی دیکەی نووسین جودا دەکرێتەوە، کە خاوەن زمانێکی وێناویی فانتازییە. هەموو جوانی ئەدەب ئا لەم فانتازیایەدایە). دە ئێوە تەماشا کەن! ئەدی ئەمە وێنە و قسەی بێ سەر و بەر نییە (وێنەیەك کە پڕە لە ناوازەیی)، کەوا ئەندرێ بریتۆنی شاعیری سوریالی دەیڵێ و دەیکا: ((ئەو پەنجەرەیەی کە لە گۆشتمان هەڵکۆڵراوە لەسەر دڵمان کراوەتەوە…))؟ (1) بەڵێ، ئا ئەمە وێنەی داهێنانە، ئەو کاتەی، کە خەیاڵ هەموو سنوورێکی ماقووڵ و ناماقووڵ دەبەزێنێ. ڕاستییەکەی ئەدەب – گەلێك جار – زمانی دەربڕین و داڕشتنی ناماقوولییەکانە. کرۆکی بەهای چێژ و ئیستاتیکای ئەدەب لەم ناماقوولییە فانتازییەدایە. هەرچەند بە خەیاڵێکی فانتازیی نائاسایی بنووسی، هێندەش لە تخووبی ناوازە و داهێنان نزیك دەبیتەوە. ئەم دێڕەی (بەیتەی) نالیش لە ئەدەبی کلاسیکی کوردیدا، پڕە لەم خەیاڵە جوانە فانتازییە (خەیاڵێك، کە تا چاوی هزر حوکم کا، جوان و ناوازەیە):

((قوربان ئەتۆ نەخیلی یا روتابی
وەها شیرین و سینە نەرم و دڵڕەق)).
تەماشاکەن بشزانن رافائیل ئەلبێرتی چ دەڵێ:
((ئای ئەی هاوڕێم،… ئا..ا.. ا..ی!
گایەکی شین لە ئاودایە!
ئێستا بەحاڵ بەدەردەکەوێ!

- چی.. چی.. چ.. ی.. ی.. ی!
- گایەك لە دەریادا، ئای!)). (2)

یانیش دەڵێ:
((ناتوانم لەگەڵ باران
لە ڕووباردا خۆم بشۆم، ئەی خۆشەویستم
جەستەی ئاو بریندارە
بە خوێن داپۆشراوە)). (3)
رامبۆش دبێژە:
((ئەمەتە، ئەی ترسنۆکینە! لە وێستگەکاندا بڕشێنەوە
خۆر ئەو ئێوارەیە
بە سییە پڕەکانی
شەقامەکانی پاك کردەوە
کە بەربەرییەکان پیسیان کردبوو
ئەمەتە شارە پیرۆزەکە، لە ڕۆژئاوادا ڕۆنیشتووە!)).(4)

ڕاستییەکەی ئەدەب کەینوونەی مرۆڤ کەشف دەکا: کەینوونە شاراوە و نهێنییەکەی. ئا ئەمە سەرچاوەیەکی هەرە سەرەکی بەهای لەزەتیشە لە ئەدەبدا. هەر بۆیەشە ئایدیۆلۆژیا لەگەڵ ئەدەبدا ناکۆکە، چونکە سنوور بۆ خەیاڵ (بۆ بیرکردنەوەی فانتازیی، بۆ کەشفکردنی کەینوونە) دادەنێ.

سەرئەنجام دەمانەوێ بڵێین: هیچ ئەدەبێکی سەد لە سەد واقیعی نییە. ناشبێ ئەدەبی سەد لە سەد واقیعی هەبێ، چونکە ئەوسا لە جەوهەری ئەدەب بوون دادەشۆرێ. لەمەوە خەیاڵ ڕەگەزی هەرە سەرەکی ئەدەب پێك دەهێنێ (ئەم خەیاڵە لە شیعردا دەگاتە ئەوپەڕی). واتە ئەدەبێك کە خەیاڵی تێدا نەبوو، ئەدەب نییە، دەبێتە هەر بوارێکی دیکەی نووسین، تەنها ئەدەب نەبێ. بەنموونە وەك: بابەتی ڕۆژنامەگەریی، نووسینەوە و تۆمارکردنی ڕووداوەکانی مێژوو، هەموو نووسینێکی

واقیعی بەڵگەنامەیی، بیرکاری و ماتماتیك، ئەندازە… تاد؛ بۆیە ئەدەب لەگەڵ خەیاڵ مامەڵە دەکا، بەرلەوەی لەگەڵ واقیعدا مامەڵە بکا. ئێمە دەزانین، تەنانەت ئەدەبێکمان هەیە پێی دەڵێن ئەدەبی خەیاڵی زانستی؛ ئەدەبێکیشمان هەیە پێی دەڵێن ئەدەبی (ڕۆمانی) واقیعی ئەفسووناویی. ئەو ئەدەبەی زۆر واقیعی بێ، زوو دەمرێ؛ یانیش هەر بە مردوویی لەدایك دەبێ. ڕاستییەکەی هیچ ئەدەبێك بەبێ خەیاڵ نییە، ئەگەر بە بڕێکی کەمیش بێ.

پەراوێزەکان:

1- ئەنتەرنیت.
2، 3 – رفائیل البیرتی، مختارات شعریة، ترجمة: صالح علمانی، عاصم باشا. ص 37، 56
4- رامبو (حیاته و شعره)، ترجمة: خلیل الخوری، الطبعة الثالثه 1985، مطبعة الدیوانی – بغداد. ص 137

بەختیار محەمەد